

Просяник О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

УДК 81–116.2

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ, МЕТОДОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ НАУКИ У СВІТЛІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті здійснено спробу концептуального розмежування власне наукових, методологічних і філософських складників науково-пізнавальної діяльності як раціонального різновиду людського інформаційного досвіду. В основі такого розмежування лежить прагматика діяльності суб'єкта, що пізнає: встановлення світоглядних підстав наукового пізнання (філософія науки), визначення пізнавальних підстав та інструментарію наукового дослідження (методологія науки) і предметно-орієнтовану пізнавальну діяльність (власне наукова діяльність, направлена на створення цілісних наукових теорій).

Ключові слова: наукова теорія, методологія науки, філософія науки, діяльнісний підхід, антропоцентризм.

Просяник О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры управления социальными коммуникациями Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця

К ПРОБЛЕМЕ РАЗМЕЖЕВАНИЯ НАУЧНОЙ ТЕОРИИ, МЕТОДОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ НАУКИ В СВЕТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА

В статье осуществлена попытка концептуального размежевания собственно научных, методологических и философских составляющих научно-познавательной деятельности как рациональной разновидности человеческого информационного опыта. В основе такого размежевания лежит прагматика деятельности познающего субъекта: установление мировоззренческих оснований научного познания (философия науки), определение познавательных оснований и инструментария научного исследования (методология науки) и предметно-ориентированная познавательная деятельность (собственно научная деятельность, направленная на создание целостных научных теорий).

Ключевые слова: научная теория, методология науки, философия науки, деятельностный подход, антропоцентризм.

Prosianyk O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Social Communications Management, Kharkiv National S. Kuznets National University of Economics

THE PROBLEM OF THE DIFFERENTIATION OF SCIENTIFIC THEORY, METHODOLOGY AND PHILOSOPHY OF SCIENCE IN THE LIGHT OF THE ACTIVITY APPROACH

An attempt of conceptual delimitation of the actual scientific, methodological and philosophical components of scientific and cognitive activity as a rational type of human information experience was made. The basis of this delimitation lies in the pragmatics of the activity of the cognizing subject: the establishment of ideological foundations of scientific knowledge (philosophy of science), the definition of cognitive bases and tools of scientific research (science methodology) and subject-oriented cognitive activity (actually scientific activity aimed at creating holistic scientific

theories).

Key words: *scientific theory, methodology of science, philosophy of science, activity approach, anthropocentrism.*

Постановка проблеми. «Теорія є найбільш складною і розвиненою формою наукового знання» [4, с. 12]. Наукову теорію можна розуміти й менш субстанціально та більш антропоцентрично, беручи до уваги, по-перше, історичний аспект, тобто те, що вчений, який створив дану теорію, майже ніколи не творить її відразу у готовій формі, постійно покращуючи, розвиваючи та модифікуючи, а по-друге, аспект соціологічний – кожна теорія, щоб стати надбанням наукової традиції, повинна пройти фазу конвенціалізації, тобто сприйняття її іншими вченими, що, у свою чергу, провадить до її інтерпретацій, адаптацій, трансформацій, доопрацювання, доповнення і т. ін. Тому є усі підстави для того, щоб антропоцентрично інтерпретувати саме поняття наукової теорії (так само, як науки в цілому) як певної ділянки пізнавального досвіду людини і одночасно як форму людської пізнавальної діяльності.

У структуру наукової теорії як різновиду діяльності (та типу досвіду) входять: висунення та обґрунтування ключових та робочих гіпотез та базових проблемних тез, систематизацію дослідних даних (типологія, класифікація), аналіз матеріалу (емпіричного та теоретичного), процедури доведення тез та аргументації висновків, узагальнення та синтез доведених положень.

Метою пропонованої статті є визначення типологічних ознак, що відрізняють власне наукове (науково-теоретичне) дослідження від методологічного та філософсько-наукового аналізу, а відтак — наукові теоретичні положення від методологічних засад та філософських підвалин наукового дослідження як форми пізнавальної діяльності людини.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- визначення типологічної специфіки та функційної структури науково-пізнавальної діяльності у системі людського досвіду;
- визначення прагматичних критеріїв диференціації складових науково-пізнавальної діяльності;
- проведення виразних меж між філософією науки, методологією науки та власне науковою теорією.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору антропоцентризму науково-пізнавальна діяльність повинна розглядатись як раціональний різновид віртуальної форми людського досвіду, причому поняття «людського» необхідно розуміти тут одночасно на трьох рівнях: індивідуально-особистісному (як досвіду діяльності конкретної особи – вченого), суспільно-популяційному (як досвіду діяльності, реалізованої у рамках певної культурно-цивілізаційної та соціальної групи) та видовому (як досвіду діяльності людини як такої). «Віртуальність» такого досвіду трактується як власне інформаційний його характер, тобто як спосіб витвору, накопичення, переробки та використання інформації на відміну від здійснення

енергоматеріальних, фізичних, предметно-маніпуляційних дій, спрямованих на пряме чи опосередковане забезпечення основних життєвих потреб – життя, здоров'я, добробуту та безпеки. Науково-пізнавальна діяльність має інші задачі – запевнити людині (соціуму чи людському видові як такому) інформаційне осмислення й упорядкування її реального досвіду. До віртуальних форм досвіду, окрім науки, можна віднести ще мистецтво і філософію (див. [6]). На відміну від них, науково-пізнавальна діяльність має суто раціональний характер, тобто, по-перше, є предметно орієнтованою, спрямованою на освоєння певного інформаційного об'єкта. Мистецтво має виразно суб'єктно-орієнтований характер і полягає на встановленні емоційного особистісного відношення до певної інформації. По-друге, вона полягає у формально-логічному упорядкуванні свого інформаційного предмета, відстороненому від його аксіологічного оцінювання. Філософське ж пізнання полягає у встановленні місця певного інформаційного об'єкта у певній системі цінностей. На думку польських соціокібернетиків М. Мазура та Ю. Коссецького, наука, на відміну від мистецтва, оперує узагальненнями й тяжіє до творення цілісних концепцій і теорій, а на відміну від філософії, базується на системі доведень і аргументації [8; 9].

З точки зору структури науково-пізнавальна діяльність як різновид людського інформаційного досвіду має щонайменше три етапи реалізації:

1) визначення світоглядної позиції науковця та окреслення основних ціннісних параметрів його діяльності;

2) визначення методологічних основ наукового дослідження, тобто встановлення певного розуміння об'єкта, пізнавальних можливостей суб'єкта та відповідних методів дослідження;

3) проведення власне наукового дослідження певного предметного простору чи певного об'єкта з метою його пізнання.

Не важко зауважити, що усі ці процедури були виділені на основі застосування прагматично-діяльнісного критерія: кожна з них займає своє характерне місце у структурі науково-пізнавального досвіду та має свою, чітко окреслену мету.

Звісно кожна наукова теорія постає на базі цілого ряду засад метанаукового та власне наукового характеру. Тому варто виокремлювати метазасади – засади з-поза даної науки чи науки взагалі, детермінуючі виникнення теорії, та формальні засади будування даної теорії. У всіх теоріях є ствердження та припущення, що не доводяться у межах власне теорії, але які відіграють настільки важливу роль, що «їхній перегляд або виведення спричиняють анулювання самої теорії» [4, с. 6]. Це первинні (аксіоматичні) поняття і судження, які логічно зумовлюють решту її понять і суджень. Отже, метазасади служать обґрунтуванню аксіоматики і творенню стратегії наукової теорії, а формальні засади потрібні для вирішення її структурних проблем. До перших відносимо:

філософські засади, тобто «категорії та принципи філософії, що

використовуються для побудови, обґрунтування теорії та вирішення її проблем» [4, с. 2]. Прикладами філософських проблем наукових теорій є відношення між теорією і дійсністю, теорією і дослідником, методи та критерії оцінки істинності теорії, ціннісний аналіз змісту та форми теорії. «Філософські засади мають бути відповідними даній науці, тобто мають сприяти вирішенню її проблем. Співвідношення філософських засад та наукової теорії є оптимальним, якщо філософські засади функціонують незалежно від специфіки розвитку науки» [там само]. Можна цілком згодитись з тим, що «спроби ізолюватися від філософського впливу при побудові тих чи інших лінгвістичних концепцій є вельми ілюзорними» [1, с. 316];

методологічні засади, тобто раціональні аксіоми, що стосуються розуміння вченим онтології пізнаваного об'єкта, пізнавальних можливостей суб'єкта та відповідних їм методів дослідження. Ми не можемо повною мірою погодитись з М. Ф. Алефіренком, що, «методологія в лінгвістиці – це конкретний філософський світогляд, що визначає шляхи та засоби осмислення та пізнання мови» [там само]. Таке світоглядне осмислення суті людського мовного досвіду загалом, чи мови, зокрема здійснюється не в методології, а у філософії мови як одній з галузей філософії. Завданням філософії науки є встановлення системи пізнавальних цінностей та визначення наукового світогляду для вченого як такого (а не як людини, громадянина чи особи, що функціонує в економічній сфері). Методологія натомість є метанауковою сферою на межі науки та філософії науки. На відміну від філософії, наука підлягає процедурам верифікації і фальсифікації на кожному з етапів творення теорій, окрім аксіоматики. Те ж частково стосується методології (зокрема на етапі її конструювання та позиціювання у системі). Крім того кожна методологія, так само як наука, тяжіє до встановлення досить виразних парадигматичних границь, що відрізняють її від інших методологій (це її суттєво відрізняє від філософських концепцій, котрі часто взаємно накладаються). Остання відмінність методології від філософії науки полягає у цілковитій раціональності і аналітизмі першої, та синтетичності (інтуїційності) другої. Проте немає також підстав називати методологію власне наукою, оскільки, з одного боку, область методології набагато ширша, ніж область науки – одна методологія може становити інструментальну базу багатьох наук, а з іншого – вона є досить вузькою сферою пізнання, оскільки її предметом є лише три аспекти науково-пізнавальної діяльності: характер об'єкта, можливості суб'єкта та методи дослідження (див [2; 3; 7]). Найголовніша ж відмінність методології від власне науки полягає у сутнісному характері останньої й інструментально-допоміжному характері першої. За допомогою методології можна зробити наукове дослідження більш цілісним і внутрішньо несупротивним, але не можна пізнати жодного об'єкта, оскільки єдиним об'єктом методології є сама наука. Щоправда, серед науковців можна зустріти тенденцію ототожнювати або взаємно зумовлювати методологію та наукову дисципліну (тоді говорять про

методологію мовознавства, літературознавства, історії, психології тощо). Проте, на нашу думку, це спадщина позитивізму (сцієнтизму), який хотів вивільнитися з-під впливу філософії і намагався аналітично розділити й вузько спеціалізувати науку і спровадити роль методології до технічно-допоміжної, підставивши замість неї методику дослідницьких процедур. Наукова практика останніх десятиріч, коли явно окреслилися тенденції до мульти- та інтердисциплінарності, свідчить про те, що вчені вбачають можливість поєднання різних наукових сфер або принаймні створення для них єдиного предметного поля. Необхідною умовою цього стає єдина методологія, що охоплює перш за все онтологічне окреслення єдності предметного поля та епістемологічних можливостей його дослідження. Парафразуючи авторів «Концепций современного естествознания» Г. Грушевицьку і О. Садохіна, можна сказати, що «співвідношення методологічних засад та наукової теорії є оптимальним, якщо методологічні засади функціонують незалежно від специфіки розвитку окремої наукової дисципліни» [4, с. 2]. Тому доречніше було б говорити про той чи той тип методології (наприклад, структурно-феноменологічна, когнітивна, феноменалістична, функціонально-прагматична і т.ін.) незалежно від наукової дисципліни. Саме у сфері методології також найбільш доречно вживати термін «парадигма». Як пишуть вище зазначені науковці, «У межах таких парадигм формулюються загальні базові положення, що використовуються в теорії, задаються межі наукової рефлексії та організації наукового знання, його оцінки. Спільність цих базових положень визначається філософськими принципами, що лежать в основі наукових програм (парадигм). Ці програми функціонують у межах всього культурно-історичного цілого. Оскільки культура суспільства не є однорідною, у межах одного культурно-історичного цілого може бути сформульовано кілька наукових програм. У свою чергу, одна наукова програма спричиняє, зазвичай, декілька наукових теорій» [4, с. 12];

прототеоретичні засади, тобто теоретичні положення інших наукових дисциплін, що можуть використовуватися як засади даної теорії, наприклад, для мовознавства у різні періоди його розвитку це були історія, біологія, психологія, соціологія, семіотика, математична логіка (про прототеоретичні засади науки див.: [5]).

До допоміжних (формальних) засад теоретизування відносимо:

логічні засади, тобто логічні моделі, за допомогою яких здійснюються усі аналітичні і синтезуючі процедури в межах наукової теорії, у першу чергу аргументація і доведення. «Це засоби логічної систематизації теорії, приведення її термінів та речень [понять та суджень – О. П.] у логічну систему» [4, с. 11]. На думку цих же авторів, зі сторони змісту теорія складається з базису, тобто «сукупності зафіксованих у певній області знання фактів», які встановлено у ході досліджень, «логічного апарата теорії, тобто певної кількості припустимих у межах теорії правил логічного висновку та доказу, за допомогою яких робляться висновки з емпіричних фактів»; власне теорії (сукупності виведених тверджень та доказів). «Теорія постає як велика

кількість припущень, постулатів, незаперечних істин, загальних законів, що у сукупності описують об'єкт теорії. Нерідко вони визначаються через терміни інших теорій або ж вводяться у теорію у вигляді аксіом» [там само]. Із первинних аксіоматичних понять за допомогою логічних правил виведення отримують похідні поняття;

семіотичні засади, тобто правила побудови теоретично значущого дискурсу даної теорії, що включають у себе метамову теорії та моделі творення відповідних до неї текстів. Деяка частина наукових теорій користується природною мовою, вводячи обмеження, наприклад, заборону багатозначності термінів. Все ж таки багато теорій вимагають формалізованих мов, наприклад, мови програмування, які побудовані за спеціальними правилами, що є зручним для певної теорії;

методичні засади – сукупність базових та релевантних для обраної методології дослідницьких методів, якими користується дана теорія.

Здійснене концептуальне дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: власне наукове теоретичне дослідження як раціонально-логічне пізнання та упорядкування об'єктної інформації про світ необхідно послідовно і виразно відділяти як від інструментально-пізнавальної, методологічної інформації про характер і специфіку даної наукової теорії, так і від філософського усвідомлення її (теорії) пізнавальної цінності та світоглядної позиції її автора.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у використанні вказаної концептуальної диференціації при проведенні науковцями філософсько-методологічного обґрунтування своїх наукових досліджень (особливо при створенні власних теорій), а також при здійсненні критично-методологічного аналізу уже існуючих наукових теорій і концепцій.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. «Живое слово»: Проблемы функциональной лексикологии: монография. Москва: Флинта, 2009. 344 с.
2. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–34.
3. Голубовська І. О. Проблема методології лінгвістичних досліджень у міждисциплінарному висвітленні. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 67–75.
4. Грушевицкая Т. Г., Садохин А. П. Концепции современного естествознания: учеб. пособие. Москва: Высш. шк., 1998. 383 с.
5. Кшнякіна С. І., Міщенко Б. А., Опанасюк А. С. Концепції сучасного природознавства: навч. посібник: у трьох частинах. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. Ч. 1. 77 с.
6. Лещак О. Основы функционально-прагматической теории языкового опыта: аналитика, критика, типология. Тернополь: ТЭИПО, 2008. 232 с.
7. Лещак О. Очерки по функциональному прагматизму: методология – онтология – эпистемология. Тернополь–Кельце: Підручники & посібники, 2002. 255 с.
8. Mazur M. Zagadnienie prawdy w nauce. *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX*. 1981. Nr 1 (30). S. 79–92.
9. Kossecki J. Metacybernetyka. Kielce Warszawa, 2005. 303 s.